

Проблеми законодавчого регламентування судових експертиз, призначених під час розслідування домашнього насильства

В'ячеслав Гонтаренко *

* Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7575-8914>, e-mail: gontarenkovp@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.2.2023.08](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.08) УДК [343.98:343.6](477)

Надійшло 25.01.2023 / Рецензовано 09.02.2023 / Прийнято до друку 09.03.2023 /
Доступно онлайн 30.06.2023

Досліджено окремі аспекти регламентування призначення судових експертиз під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. На підставі загальнонаукових і спеціальних методів, що ґрунтуються на теорії пізнання соціально-правових явищ, здійснено докладний аналіз кримінального процесуального законодавства та нормативно-правових актів України й іноземних держав, а також думок провідних вітчизняних науковців із цього питання. У кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, доволі актуальним є питання щодо своєчасного призначення та проведення експертиз для з'ясування фактів фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства. Названі чинники здебільшого встановлюють шляхом проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюваних винятково державними спеціалізованими експертними установами. Інколи це перешкоджає повному й об'єктивному розслідуванню та заважає учасникам кримінального провадження обрати найбільш кваліфікованого експерта. Рекомендовано скасувати монополію державних експертних установ на проведення таких експертиз, що допоможе постраждалим реалізувати право на справедливе правосуддя. Увагу акцентовано на питаннях процесуальної правоздатності потерпілого, показання якого є одним з найважливіших джерел доказів. Оскільки найчастіше об'єктами судово-психіатричної експертизи стають підозрювані, запропоновано відповідні зміни й доповнення до Кримінального процесуального кодексу та деяких нормативно-правових актів України, які стосуються призначення судово-психіатричної експертизи потерпілих.

Ключові слова: кримінальний процес; досудове розслідування; домашнє насильство; спеціальні знання; експерт; призначення експертизи; регламентування; доказування.

Постановка наукової проблеми

Україна однією з перших країн Східної Європи визнала домашнє насильство актуальною суспільною проблемою та долучилась до унормування процедур, що безпосередньо впливають на унеможливлення кривдникам приховуватись за ширмою невтручання у приватне життя. Так, у червні 2022 року Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульську конвенцію)¹, яка є фундаментальним міжнародно-правовим актом, що безпосередньо зобов'язує уряди країн уживати конкретних заходів для боротьби з усіма формами насильства щодо жінок.

Подальшими важливими кроками у цьому напрямі стало прийняття Україною цілої низки законодавчих актів, положення яких започаткували новий

підхід до боротьби з домашнім насильством.

Після виявлення факту вчинення домашнього насильства й упродовж досудового розслідування слідчий має застосувати всі наявні у нього засоби й методи для того, щоб зібрати достатню доказову базу, яка б підтверджувала причетність відповідної особи до вчиненого кримінального правопорушення. Важливе місце у цьому посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо призначення судових експертиз.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, досліджували такі вітчизняні науковці: Г. К. Авдеева², О. О. Бабкіна зі співавторами³, І. В. Гловюк зі співавторами⁴, Т. В. Іщенко⁵,

- 1 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011 р. : ратифік. Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 03.03.2023).
- 2 Авдеева Г. К. Недержавна судова експертиза і рецензування висновків експерта як засоби забезпечення принципу змагальності сторін у кримінальному судочинстві України. *Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф.-дискус. (Київ, 19.10.2020). Київ, 2020. С. 41—44.
- 3 Бабкіна О. О., Ткачов А. С., Данильченко С. І. Правові та судово-медичні аспекти домашнього насильства в Україні. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. Т. 5. № 4 (26). С. 336—342. DOI: 10.26693/jmbs05.04.336 (дата звернення: 03.03.2023).
- 4 Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства : навч. посіб. / за ред. І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової. Львів, 2022. 404 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4807> (дата звернення: 03.03.2023).
- 5 Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... д-ра філос. Київ, 2021. 324 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/20120/1/dysert_ishchenko.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

І. В. Загородній ⁶, Р. В. Кифлюк ⁷, М. Л. Міхеєва ⁸, О. І. Мотлях зі співавторкою ⁹, І. О. Савченко зі співавторами ¹⁰, К. А. Шаповал ¹¹ та багато інших. Утім, поза увагою наукової спільноти залишилися окремі процесуальні аспекти, що стосуються процедури призначення експертиз, які потребують подальшого унормування в чинному законодавстві України.

Мета статті

Ретельно дослідити особливості правового регулювання призначення експертиз як загалом, так і під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, зокрема. Відповідно до поставленої мети завданнями дослідження є: сформулювати теоретичні висновки й науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального зако-

нодавства й деяких нормативно-правових актів, якими регламентовано процесуальний порядок призначення експертиз в означеній сфері.

Методи дослідження

Задля досягнення поставленої мети та з урахуванням специфіки дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, які ґрунтуються на теорії пізнання соціально-правових явищ, зокрема: *порівняльно-правовий* — для порівняння норм кримінального процесуального законодавства України й іноземних держав; *системного аналізу* — для формулювання змін і доповнень як до положень Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), так і іншого національного законодавства щодо визначення напрямів діяльності з удосконалення застосування спеціальних знань.

- 6 Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 242 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9316/%d0%97%d0%b0%d0%b3%d0%be%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%b-d%1%96%d0%b9%20%d0%86.%d0%92..pdf?sequence=6&isAllowed=y> (дата звернення: 03.03.2023).
- 7 Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2020. 233 с.
- 8 Міхеєва М. Л. Теоретико-методологічні та кримінально-процесуальні підстави судової психологічної експертизи осіб, постраждалих внаслідок домашнього насильства. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 3. С. 127—131. DOI: 10.32840/2663-6026.2020.1-3.22 (дата звернення: 03.03.2023).
- 9 Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 212—215. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35563/1/%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A6%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%20%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
- 10 Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Деякі питання судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства (*оглядова стаття*). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 538—554. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.43 (дата звернення: 03.03.2023).
- 11 Шаповал К. А. До питання призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи під час розслідування вбивств, скоєних унаслідок застосування домашнього насильства. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (Харків, 15—16.04.2021). Харків, 2021. С. 280—281.

Викладення основного матеріалу дослідження

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, важливе значення має використання спеціальних знань експерта, висновок якого (згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України¹²) є одним із джерел доказів. Докладний аналіз положень КПК України свідчить, що слідчий або прокурор мають право призначити будь-яку судову експертизу, яку (на їхнє переконання) доречно призначити за конкретних обставин. Для кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, доволі актуальним є питання щодо своєчасного призначення та проведення експертиз зі встановлення фактів фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства.

У контексті розгляду цього питання зазначимо, що в Україні судово-експертну діяльність, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюють винятково державні спеціалізовані установи (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»¹³). Отже,

основну їхню кількість у досліджуваній категорії кримінальних проваджень здійснюють саме в державних судово-експертних установах. Із огляду на викладене вище, питання щодо апіорної нерівності державного та приватного судового експерта до сьогодні залишається дискусійним, а отже — предметом дослідження багатьох правників. Більшість із них пропонують скасувати монополію на їх проведення в державних експертних установах. Зокрема, Г. К. Авдеева пропонує легалізувати в кримінальному процесі проведення криміналістичних експертиз. На її думку, «ці зміни мають допомогти реалізації права на справедливе правосуддя, насамперед, українських жінок, які постраждали від домашнього насильства <...>, дозволить найбільш якісно і в стислі терміни сформуванню доказову базу при розслідуванні злочинів даного виду шляхом використання спеціальних знань в умовах змагального кримінального процесу»¹⁴.

Зазначимо, що практика паралельного функціонування державних і недержавних судово-експертних установ (експертів) має місце в законодавстві як країн пострадянського простору (див.,

12 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

13 Про судову експертизу : Закон України від 25.04.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

14 Авдеева Г. К. Використання спеціальних знань у розслідуванні домашнього насильства в умовах змагального кримінального процесу. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи* : мат-ли кругл. столу. (Запоріжжя, 31.05.2019). Запоріжжя, 2019. С. 12—13. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/bitstream/handle/24652/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%92.%20%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%20%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%28%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%29%20-%20%D0%A1.%2018.PDF> (дата звернення: 03.03.2023).

наприклад, ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу Азербайджанської Республіки¹⁵ та ст. 150 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова¹⁶), так і держав Західної Європи. Зокрема, основними завданнями експертно-криміналістичної служби Великої Британії (виконавчої установи МВС, яка є важливою ланкою в роботі британської поліції з розкриття, розслідування й запобігання злочинам) є «надання професійної допомоги в процесі розкриття і розслідування злочинів. Однак, законодавством <...> передбачена можливість залучення до роботи фахівців приватних криміналістичних лабораторій, котрі, зазвичай, надають свої послуги з деяких специфічних видів експертиз (напр., криміналістичне дослідження документів)»¹⁷.

Досліджуючи порушене питання, Ю. О. Ткаченко акцентує увагу на тому, що в Чехії «інститут судових експертиз є специфічним: експерт <...> вправі нада-

вати свої послуги всім державним установам — не тільки судам. Однак, всі експерти <...> повинні утриматися від надання послуг приватним організаціям»¹⁸.

На підставі викладеного вище вважаємо, що скасування монополії на проведення експертиз у державних експертних установах є цілком прийнятним. До того ж усунення монопольного становища державної судової експертизи, на думку Ю. Ю. Ярослава, також сприятиме «поступовому становленню наукової змагальності в судовій експертизі»¹⁹. Отже, це питання потребує відповідного унормування як у положеннях ст. 243 КПК України²⁰, так і в ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»²¹.

Під час розслідування домашнього насильства найчастіше призначають судово-медичну експертизу, яку проводять за правилами, передбаченими Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи (затверджена наказом МОЗ України «Про розвиток та вдосконалення

- 15 Уголовно-процесуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ (с изм. и доп.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420280 (дата звернення: 03.03.2023).
- 16 Уголовно-процесуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 г. № 122-XV (с изм. и доп.). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729 (дата звернення: 03.03.2023).
- 17 Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906 (20). С. 129—135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_20_21 (дата звернення: 03.03.2023).
- 18 Ткаченко Ю. О. Зарубіжний досвід проведення судово-бухгалтерських експертиз. *Управління розвитком соціально-економічних систем* : мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 08.10.2020). Харків, 2020. С. 419—421. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/24081> (дата звернення: 03.03.2023).
- 19 Ярослав Ю. Ю. Саморегулювання — найважливіша умова розвитку недержавної (приватної) судової експертизи. *Місце недержавної судової експертизи у забезпеченні судочинства України* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф.-дискус. (Київ, 19.10.2020). Київ, 2020. С. 26—30. URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
- 20 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
- 21 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

судово-медичної служби України» від 17.01.1995 р. № 6²²)²³. Від результатів проведення цієї експертизи, на переконання Т. В. Іщенко, «значною мірою залежить подальша кримінально-правова кваліфікація кримінального правопорушення — не лише за ст. 126-1 КК²⁴ України, а й за іншими спеціальними статтями цього Кодексу, зокрема ст. 115, 121, 122, 125, 126 <...>. А з урахуванням того, що однією із форм домашнього насильства є фізичне насильство <...>, зокрема, такі дії: ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, нанесення побойів, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, заподіяння смерті <...>, ним слід приділити особливу увагу»²⁵. Натомість проведення експертизи, що безпосередньо стосується з'ясування причин смерті, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, є обов'язковим (п. 1 і 2 ч. 2 ст. 242 КПК України)²⁶.

Доповнюючи зазначене, автори науково-практичного посібника «Настільна книга слідчого» цілком слушно звертають увагу ще й на те, що мета судово-медичної експертизи — «не тільки визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а й встановлення часу і меха-

нізму їх заподіяння, виявлення даних про можливу родову належність використаної зброї або знаряддя (вогнепального, тупого, гострого, колючо-ріжучого тощо), що особливо важливо на першому ж етапі розслідування»²⁷.

Дійсно, кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, у багатьох випадках учиняють із застосуванням різних знарядь. Зважаючи на це, В. П. Ревін констатує, що під час насильства застосовують зброю (вогнепальну, холодну), колючо-різальні побутові та інші предмети. Водночас використання зброї як знаряддя насильства в домашній обстановці все-таки є нетиповим. У будь-якому разі зброю застосовують лише за наявності її в сім'ї і спеціально не купують. Отже, найбільш типовим під час вчинення домашнього насильства є використання підручних засобів господарсько-побутового призначення, що випадково потрапили під руку, як-от: ножі, ножиці та інші побутові предмети²⁸. З огляду на зауважене, у цьому разі виникають підстави для призначення таких судових експертиз (окрім судово-медичної): зброї та слідів і обставин її використання, трасологічної, дактилоскопічної тощо.

22 Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

23 Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

24 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.03.2023).— Прим. В. Гонтаренка.

25 Іщенко Т. В. Знач. твір. С. 157.

26 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

27 Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідч. і дізнавач. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2007. С. 240. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13703/1/Bululukov_232-241.pdf (дата звернення: 19.01.2023).

28 Ревін В. П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики : метод. рек. Москва, 1993. 56 с.

Зазначимо, що положення КПК України не обумовлюють строків призначення експертизи, але із цим не потрібно зволікати. Передусім це пов'язане з тим, що: а) несвоєчасне призначення судово-медичної експертизи може призвести до зникнення тілесних ушкоджень; б) проведення судово-медичної експертизи займає значний проміжок часу, що може спричинити затягування строків досудового розслідування та інші проблеми.

У межах розгляду цього питання зауважимо, що в практичній площині під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, судово-медичну експертизу призначають безпосередньо щодо потерпілого. Утім, як слушно зазначають І. В. Гловюк зі співавторами, «на судово-медичну експертизу потрібно направляти не лише потерпілу особу, а й підозрювану за наявності у такої особи тілесних ушкоджень або ж коли вона заявляє про те, що напередодні вчинення злочину спричинено шкоду її здоров'ю»²⁹.

Окремого розгляду в досліджуваній категорії кримінальних проваджень потребують питання, що стосуються призначення судово-психіатричної експертизи. Згідно з п. 10 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865: «Предметом СПЕ [Судово-психіатричної експертизи.— Прим. авт.] є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу»³⁰. У науковій літературі панують різні позиції

щодо формальних підстав направлення особи на таке експертне дослідження, зокрема: «а) відомості щодо психічних порушень, які були виявлені у особи в минулому; б) перебування на лікуванні у психіатричній лікарні; в) звільнення від строкової військової служби через психічне захворювання; г) перебування на обліку у психоневрологічному диспансері; ґ) наявність психічних захворювань у близьких родичів досліджуваного; д) недоречності в поведінці та інтелектуальна неспроможність; е) спроби самогубства, дивна, безглузда поведінка затриманого у слідчому ізоляторі; є) неспроможність правильно осмислити питання, непослідовність, нелогічність відповідей і роздумів; ж) неможливість зосередитись і зрозуміти сутність подій, страхів, неадекватні афективні реакції; з) прояви психічних розладів, розуміння хворобливого стану, що потребує спеціальних медичних знань»³¹. Зі свого боку зауважимо, що наведений перелік не є вичерпним, оскільки особа може мати й інші ознаки психічних розладів.

Зазначимо, що важливим етапом перед призначенням цієї експертизи є підготовка матеріалів для її проведення. Так, передусім слідчий має отримати із закладів охорони здоров'я відповідну медичну документацію щодо стану психічного здоров'я особи. До того ж джерелами інформації про наявність у підозрюваного психічного захворювання можуть бути: а) показання родичів, знайомих, сусідів; б) характеристики з місця проживання, роботи, навчання;

29 Романцова С., Устрицька Н., Гловюк І. та ін. Зазнач. твір. С. 232. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4807> (дата звернення: 03.03.2023).

30 Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18> (дата звернення: 03.03.2023).

31 Григус І. М., Самороков В. О., Цимбалюк В. І., Цимбалюк В. О., Сахнюк В. В. Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза : навч. посіб. / під ред. І. М. Григуса. Львів, 2020. 119 с.

в) висновок військово-лікарської комісії тощо. Утім, як зазначає Н. М. Сенченко, «показання родичів про психічну повноцінність особи, щодо якої проводиться слідство, не завжди бувають об'єктивними і можуть мати подвійний характер <...>. Так, родичі можуть навмисно вказувати про наявність психічної хвороби, якої насправді особа не має, або ж стверджувати, що підозрюваний хворіє на більш тяжку психічну хворобу, аніж у нього є»³². Отже, слідчий має виважено сприймати таку інформацію та належно її перевіряти шляхом здійснення відповідних процесуальних дій, передбачених приписами КПК України.

Слідча й судова практика свідчать: найчастіше судово-психіатричну експертизу в кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства призначають щодо підозрюваних. Утім, одним із джерел доказів, передбачених ч. 2 ст. 84 КПК України³³, є показання потерпілого. Оскільки для виконання завдань кримінального провадження оцінювання його показань є надзвичайно важливим, набувають актуальності питання щодо його процесуальної правоздатності.

Варто зауважити, що вперше на аспекти вивчення психічного стану жертви кримінального правопорушення наукова спільнота звернула увагу лише 1947 року на Бухарестському міжнародному конгресі психіатрів³⁴. Утім, до сьогодні норм, які б докладно регламентували призначення судово-психіатричної експертизи щодо потерпілого, чинне

законодавство України не передбачає. Про можливість її проведення щодо потерпілих і деяких інших учасників кримінального провадження йдеться у ч. 6 п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8, згідно з якою: «За наявності сумнівів у здатності потерпілого, свідка, цивільного позивача чи відповідача в кримінальних справах <...> правильно сприймати події, адекватно на них реагувати та вірно відтворювати їх у своїх показаннях, суд може викликати в судове засідання експерта-психіатра для участі в допиті цієї особи. Призначення судово-психіатричної експертизи щодо таких осіб з поміщенням до медичного стаціонару допускається лише за їх згодою»³⁵. З огляду на те, що процитована Постанова не є законом, а має лише рекомендаційний характер, передбачені ст. 509 КПК України заходи в досліджуваній частині потребують доповнення.

Узагальнення кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, свідчить про те, що в 63 % їх здійснювали особи, які перебували у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, із яких 47 % безпосередньо перебували на диспансерному обліку лікарів-наркологів. Зважаючи на це, представників наукової спільноти та практиків хвилює, у межах якої саме експертизи необхідно розв'язувати це питання. Розглядаючи окреслений аспект, О. А. Ревенок, О. П. Олійник, А. В. Каніщев, О. В. Радзевілова акцентують увагу на тому, що «відповідно до Закону України «Про

32 Сенченко Н. М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 251. URL: http://pravouspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/55.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

33 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.03.2023)

34 Левенець І. В. Судова психіатрія : навч. посіб. Тернопіль, 2005. 328 с.

35 Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

психіатричну допомогу» та діючої Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10) психічні порушення внаслідок вживання психоактивних речовин (ПАР) являються розладами психіки та поведінки, які відносяться до професійної компетенції лікарів-психіатрів та лікарів-наркологів»³⁶. До того ж «алкоголізація значною мірою впливає на вольові процеси особи. Тому експертній оцінці підлягає вивчення мотиваційної сфери особистості, що можливо в рамках комплексних судових психолого-психіатричних експертиз (КСППЕ).

<...>

Визначення можливого впливу властивостей особистості на її здатність у повній мірі УЗСД та КН [Усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними.— Прим. В. Гонтаренка] в юридично значимій ситуації потребує залучення експертів-психологів. В алгоритм експертного дослідження осіб із залежністю від алкоголю, крім дослідження психічного стану підекспертного, обов'язково повинно бути включено дослідження та зіставлення параметрів психосоціального функціонування протягом життя та в юридично значимий період»³⁷.

Отже, щодо підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами, слід призначати судово-психіатричні або комплексні судові психолого-психіатричні експертизи.

Також актуальним є питання щодо встановлення обставин психологічного насильства. Згідно з п. 6.4 розд. VI Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5, основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

«• індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки;
• емоційних реакцій та станів;
• закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей»³⁸.

Певні труднощі виникають безпосередньо під час доказування фактів застосування до потерпілого такого насильства, особливо за умови, коли це не супроводжувалося фізичним насильством (отже, мало певною мірою прихований характер). Отримати такі дані слідчий має змогу шляхом проведення допитів потерпілого, підозрюваного, свідків. Утім, фіксування у протоколі допиту застосування психологічного насильства в багатьох випадках має формальний характер. До того ж слідчі не завжди здатні належно оцінити психологічний стан допитуваної особи та вплив психічного насилля на її життєво важливі функції. Тому допит таких

36 Ревенок О. А., Олійник О. П., Канищев А. В., Радзевілова О. В. Аналіз практики проведення судово-наркологічної експертизи в кримінальному провадженні. *Web of Scholar*. 2018. Vol. 1. № 11. Рр. 22—27. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper472.htm> (дата звернення: 03.03.2023).

37 Олійник О. П., Радзевілова О. В. Комплексна судова психолого-психіатрична оцінка станів залежності від алкоголю в цивільному та кримінальному процесі. *Український медичний часопис*. 2018. 1 (2) (123) — I/II. DOI 10.32471/umj.1680-3051.123.122293 (дата звернення: 03.03.2023).

38 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 03.03.2023).

осіб потрібно проводити за обов'язкової участі психолога, а протокол допиту безпосередньо використовувати під час проведення експертного дослідження.

З огляду на зазначене, у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, виникає потреба призначати психологічну експертизу, на вирішення якої І. О. Савченко, С. Л. Бабич, Р. Ускіла й інші правники рекомендують ставити такі питання:

«1. “Чи є у потерпілої особи зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості й виникли внаслідок дій підозрюваного (обвинуваченого)?”;

2. “Чи є ситуація, що досліджується, психотравмальною для потерпілої особи? Якщо так, то чи завдано потерпілій особі моральні та фізичні страждання?”»³⁹.

Зазначимо, що в межах нашого дослідження увагу акцентовано лише на найбільш поширених видах експертиз, які слідчі призначають під час розслідування правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, і на питаннях їх унормування.

Висновки

Процесуальний порядок призначення експертиз у кримінальному провадженні як загалом, так і під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, передбачений у КПК України та інших нормативно-правових актах, містить деякі проблемні аспекти, що спричиняє певні ускладнення під час застосування цього порядку на практиці.

Основні дискусійні питання згаданого порядку пов'язані з тим, що

криміналістичні, судово-медичні та судово-психіатричні експертизи в Україні мають право проводити винятково державні спеціалізовані установи. Це заважає учасникам кримінального провадження обрати найбільш кваліфікованого експерта в певній галузі, а також порушує засади змагальності. Скасування монополії державних експертних установ на проведення таких експертиз допоможе постраждалим реалізувати право на справедливе правосуддя. Окрім того, поза увагою законодавців до сьогодні залишаються окремі аспекти щодо призначення судово-психіатричної експертизи потерпілого та деяких інших учасників кримінального провадження. Вочевидь, порушені вище питання потребують подальшого докладного дослідження й унормування в законодавстві України.

Legislative Regulation Issues of Forensic Examinations Appointed While Domestic Violence Investigation Vyacheslav Gontarenko

Certain aspects of regulating forensic examination appointment while pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence have been studied. On the basis of general scientific and special methods which are built on the theory of cognition of socio-legal phenomena, a thorough analysis of criminal procedural legislation and legal regulations of Ukraine and foreign countries, as well as of opinions of leading domestic researchers on this issue, has been performed. In criminal proceedings involving domestic violence, the issue of timely appointment and conducting of forensic examinations to clarify facts of physical, sexual, psychological or economic violence is quite relevant. The indicated factors are mostly established by conducting criminalistics, forensic medical

39 Савченко І. О., Бабич С. Л., Ускіла Р. Зазнач. твір. С. 548. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.43 (дата звернення: 03.03.2023).

and forensic psychiatric examinations, conducted exclusively by state specialized forensic science institutions. Sometimes, this hinders a thorough and objective investigation and prevents participants in a criminal proceeding from selecting the most qualified forensic expert. It is recommended to end the monopoly of state forensic institutions in conducting such forensic examinations, which will help victims exercise their right to fair justice. Attention is drawn to the issues of procedural legal capacity of a victim, whose testimony is one of the most important sources of evidence. Since suspects are often subjects of forensic psychiatric examinations, appropriate amendments and additions to the Criminal Procedure Code and to certain legal regulations of Ukraine regarding appointment of forensic psychiatric examinations for victims have been proposed.

Keywords: criminal procedure; pre-trial investigation; domestic violence; specific expertise; forensic expert; forensic examination appointment; regulation; proving.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

Avdieieva, H. K. (2019). Vykorystannia spetsialnykh znan u rozsliduvanni

domashnoho nasylstva v umovakh zmahalnoho kryminalnoho protsesu [The use of specific expertise in the investigation of domestic violence within the framework of adversarial criminal procedure]. *Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia domashnomu nasylstvu: realii ta perspektyvy* : mat-ly kruhl. stolu. (Zaporizhzhia, 31.05.2019). Zaporizhzhia. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24652/1/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%92.%20%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%96%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%20%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%28%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%29%20-%20%D0%A1.%2018.PDF> [in Ukrainian].

Avdieieva, H. K. (2020). Nederzhavna sudova ekspertyza i retsenzuvannia vysnovkiv eksperta yak zasoby zabezpechennia pryntsy-pu zmahalnosti storin u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Non-state forensic examination and review of expert conclusions as a means of ensuring the adversariality principle between parties in Ukrainian criminal justice system]. *Mistse nederzhavnoi sudovoi ekspertyzy u zabezpechenni sudochynstva Ukrainy* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf.-dyskus. (Kyiv, 19.10.2020). Kyiv [in Ukrainian].

Babkina, O. O., Tkachov, A. S., Danylchenko, S. I. (2020). Pravovi ta sudovo-medychni aspekty domashnoho nasylstva v Ukraini [Legal and forensic medicine aspects of domestic violence in Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu*. T. 5.

- № 4 (26). DOI: 10.26693/jmbs05.04.336 [in Ukrainian].
- Hryhus, I. M., Samorokov, V. O., Tsymbaliuk, V. I., Tsymbaliuk, V. O., Sakhniuk, V. V. (2020). *Sudova psykhiatriia ta sudovo-psykhiatrychna ekspertyza* [Forensic psychiatry and forensic psychiatric examination]: navch. posib. / pid red. I. M. Hryhusa. Lviv [in Ukrainian].
- Huzela, M., Kantsir, V. (2018). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii sudovo-ekspertnoi diialnosti v protsesi zdiisnennia kryminalnogo peresliduvannia [Foreign experience in the organization of forensic expertise in the process of prosecution]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Serii: Yurydychni nauky. № 906 (20). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_20_21 [in Ukrainian].
- Ishchenko, T. V. (2021). *Rozsliduvannia domashnoho nasylstva* [Investigation of domestic violence]: dys. ... d-ra filos. Kyiv. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/20120/1/dysert_ishchenko.pdf [in Ukrainian].
- Kyfliuk, R. V. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh provadzhen, poviazanykh z nasylstvom v simi* [Peculiarities of investigation and trial of criminal proceedings involving domestic violence]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Irpin [in Ukrainian].
- Levenets, I. V. (2005). *Sudova psykhiatriia* [Forensic psychiatry]: navch. posib. Ternopil [in Ukrainian].
- Mikheieva, M. L. (2020). Teoretyko-metodolohichni ta kryminalno-protse-sualni pidstavy sudovoi psykhologichnoi ekspertyzy osib, postrazhdalykh vnaslidok domashnoho nasylstva [Theoretical and methodological and criminal procedural grounds for forensic psychological examination of victims of domestic violence]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologii*. № 1. T. 3. DOI: 10.32840/2663-6026.2020.1-3.22 [in Ukrainian].
- Motliakh, O. I., Ishchenko, T. V. (2020). Spetsyfyka pryznachennia sudovo-psykhiatrychnykh ekspertyz u rozsliduvanni domashnoho nasylstva [Specifics of appointment of forensic psychiatric examinations in the investigation of domestic violence]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 2. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35563/1/%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A6%D0%98%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%20%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf> [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. P., Radzevilova, O. V. (2018). Kompleksna sudova psykhologo-psykhiatrychna otsinka staniv zalezhnosti vid alkoholiu v tsyvilnomu ta kryminalnomu protsesi [Multidisciplinary forensic psycho-psychiatric examination of alcohol addiction in civil and criminal proceedings]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys*. 1 (2) (123) — I/II. DOI: 10.32471/umj.1680-3051.123.122293 [in Ukrainian].
- Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. ta in. (2007). *Nastilna knyha slidchoho* [The Handbook for an Investigator]: nauk.-prakt. vyd. dlia slidch. i diznavach. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13703/1/Bululukov_232-241.pdf [in Ukrainian].
- Revenok, O. A., Oliinyk, O. P., Kanishchev, A. V., Radzevilova, O. V. (2018). Analiz praktyky provedennia sudovo-narkolohichnoi ekspertyzy v kryminalnomu provadzhenni [Analysis of forensic drug examination practice in a criminal proceeding]. *Web of Scholar*. Vol. 1. № 11. URL: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper472.htm> [in Ukrainian].
- Revin, V. P. (1993). *Nasilstvennye prestupleniya v sfere semejno-bytovykh otnoshenij i problemy ih profilaktiki* [Violent crimes in the area of family-household relations and problems of their prevention]: metod. rek. Moskva [in Russian].
- Romantsova, S., Ustrytska, N., Hloviuk, I. ta in. (2022). *Kvalifikatsiia ta osnovy metodyky rozsliduvannia domashnoho nasylstva* [Qualification and foundations of domestic violence investigation methodology]: navch. posib. / za red. I. Hloviuk, N. Lashchuk, S. Romantsovoi. Lviv. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4807> [in Ukrainian].
- Savchenko, I. O., Babych, S. L., Uscila, R. (2020). Some issues on forensic psychological

- examination of victims enduring domestic violence (Review Article). *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2020. 22nd Issue. DOI: [10.32353/khrife.2.2020.43](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.43).
- Senchenko, N. M. (2017). Shchodo окреmykh pytan pryznachennia ta provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [On certain issues of appointing and conducting forensic psychiatric examination in a criminal proceeding]. *Pravo i suspilstvo*. № 5. Ch. 2. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/55.pdf [in Ukrainian].
- Shapoval, K. A. (2021). Do pytannia pryznachennia kompleksnoi psykhologo-psykhiatrychnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia vbyvstv, skoiennykh unaslidok zastosuvannia domashnoho nasylstva [On the issue of appointing multidisciplinary forensic psychological and psychiatric examinations during investigation of murders committed as a result of domestic violence]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*: zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf.-polilohu (Kharkiv, 15–16.04.2021). Kharkiv [in Ukrainian].
- Tkachenko, Yu. O. (2020). Zarubizhnyi dosvid provedennia sudovo-bukhhalterskykh ekspertyz [Foreign experience of conducting forensic accounting examinations]. *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system*: mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Kharkiv, 08.10.2020). Kharkiv. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/24081> [in Ukrainian].
- Yaroslav, Yu. Yu. (2020). Samorehuliuвання — naivazhlyvisha umova rozvytku nederzhavnoi (pryvatnoi) sudovoi ekspertyzy [Self-regulation is an essential condition for the development of non-state (private) forensic examination]. *Mistse nederzhavnoi sudovoi ekspertyzy u zabezpechenni sudochynstva Ukrainy*: mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf.-dyskus. (Kyiv, 19.10.2020). Kyiv. URL: <http://nndes.org.ua/images/18112020.pdf> [in Ukrainian].
- Zahorodnii, I. V. (2018). *Rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz nanesenniam tilesnykh ushkozhen* [Investigation of crimes inflicting bodily harm]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9316/%d0%97%d0%b0%d0%b3%d0%be%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%bd%d1%96%d0%b9%20%d0%86.%d0%92..pdf?sequence=6&isAllowed=y> [in Ukrainian].
- Гонтаренко, В. (2023). Проблеми законодавчого регламентування судових експертиз, призначених під час розслідування домашнього насильства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (31). С. 136–148. DOI: [10.32353/khrife.2.2023.08](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.08).